

Стогова О.В.

канд. політ. наук, доцент кафедри

державно-правових дисциплін

ДВНЗ «Українська академія банківської справи

Національного банку України»

АВТОРИТАРИЗМ І ТОТАЛІТАРИЗМ: ПРОБЛЕМИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

Дослідження політичних режимів залишається актуальною проблемою сучасної теорії держави і права незважаючи на значну кількість наукових праць, які були присвячені цьому питанню. Суспільні трансформації, що відбулися у світі у другій половині ХХ століття та «кольорові революції» початку ХХІ століття знову привернули увагу дослідників до проблеми політичних режимів. Актуальною залишається проблема типологізації політичних режимів, адже з'явилася значна кількість перехідних та гібридних політичних режимів для яких класичні критерії виявляються непридатними. Актуальною ця проблема є і через відмінність типів демократичних транзитів авторитарних і тоталітарних суспільств.

Недемократичні режими зазвичай типологізують на авторитарні і тоталітарні. Дослідженням тоталітаризму займалися Х. Арндт [1], З. Бжезинський, К. Фрідріх, Р. Арон, Ф. Хайек, К. Поппер, Ч. Ендрейн та інші, але чіткі та загальноприйняті критерії відмінності тоталітаризму від авторитаризму невизначені. У якості критеріїв відмінності між авторитаризмом і тоталітаризмом найчастіше пропонувалися суворість політичного режиму та міра застосування репресій. Але більшість дослідників виходять з того, що основною відмінністю між цими режимами є ставлення до громадянського суспільства: тоталітарний режим не визнає його автономності та намагається ліквідувати, а авторитаризм дозволяє існування громадянського суспільства. Тому відмінності між авторитаризмом і тоталітаризмом можна звести до наступних: наявність у другого певної ідеї, яка надає всій політичній і соціальній системі ідеологічного забарвлення, а реалізація цієї ідеї стає для всього суспільства метою подальшого

розвитку; тоталітарні режими являють собою крайню форму етатизму, поширюючи свій вплив на всі суспільні сфери без винятку; неполітичні сфери за умов авторитаризму функціонують на плюральній основі, тобто допускається певний плюралізм думок, підприємницька ініціатива.

Відмінності між тоталітарним і авторитарним режимами визначають суттєву різницю у шляхах переходу до демократії, тобто моделях трансформаційних процесів, які мають пройти певні суспільства задля власної демократизації. Так, в авторитаризмі закладені певні ліберальні цінності, що створюють передумови для демократизації. Поставторитарні суспільства більш здатні до мирних способів демократизації, приклад Туреччини, Південної Кореї, Тайваню, Чилі на практиці довели цю тезу[2].

Тоталітарні суспільства до еволюційних моделей демократизації нездатні. Головною проблемою тут є відсутність самоорганізованих груп населення, які можуть здійснювати конструктивний тиск на владу. Демократизація стає можливою тільки за умови краху тоталітаризму.

Авторитаризм формується за наявності гострих суперечностей між різними складовими елементами суспільства. Авторитарна влада відіграє роль арбітра, який силовими методами зберігає цілісність суспільного організму[3]. Але за умови досягнення базового консенсусу між впливовими суспільними групами функціонування авторитарного режиму стає непотрібним, що і складає основну передумову демократизації.

Посттоталітарна трансформація починається за умов не сформованості громадянського суспільства, що значно підвищує роль суб'єктивних чинників : особистості політичного лідера, позиції оточуючих держав, досвіду до тоталітарного життя суспільства[4, 21].

Демократизація авторитаризму починається за умови наявності соціальної інфраструктури, а трансформація тоталітаризму вимагає паралельного створення соціально-економічного та соціокультурного підґрунтя демократизації.

Авторитарний режим у процесі демократизації має реформувати політичну сферу (деконцентрація та децентралізація державної влади, створення конкурентної партійної системи), у той час як певні елементи самоорганізації

існують в економічній та культурній сферах і для створення справжнього конкурентного середовища необхідно позбавити їх державного протекціонізму.

Посттоталітарна трансформація має здійснюватися одночасно в усіх сферах суспільного життя, монопольна організація має змінитися на плюральну. Крім тих завдань, які має виконати авторитарний режим, тоталітарному задля власної демократизації необхідно провести цілий ряд додаткових перетворень.

У політичній сфері тоталітарний режим має створити демократичний механізм державної влади, тобто реалізувати ідеї парламентаризму та вільних і конкурентних виборів, побудувати плюральну партійну систему. За демократизації авторитарних режимів політичні партії або вже існують, але із обмеженими функціями, або швидко виникають на ґрунті громадських асоціацій.

У економічній сфері головною задачею демократизації є перетворення економіки на ринкову, де громадяни є економічно від держави незалежними, усвідомлюють власні соціально-економічні інтереси, що спонукає їх до утворення впливових груп інтересів та як наслідок політичних партій. Важливим завданням для реформування економічної сфери посттоталітарного суспільства є створення середнього класу, який стане соціальною основою демократичних перетворень. Не менш актуальним завданням має стати зростання добробуту населення, яке сприятиме легітимації демократичних перетворень, адже за умови втрати ідеологічних орієнтирів саме рівень задоволення потреб громадян залишається основною підставою легітимності влади.

У культурній сфері завданням демократизації режиму є вироблення та закріплення у широких мас населення стереотипів демократичних ідеалів та зразків поведінки. Реалізація цього завдання виявляється найпроблемнішою, оскільки свідомість та культура є консервативними складовими політичної системи, і докорінні зміни потребують не лише значних зусиль, але й тривалого часу.

Несинхронність змін у політичній, економічній та культурній сферах призводить до появи гібридних режимів. Зрозуміло, що одночасна синхронна реалізація зазначених завдань тоталітарних режимів є малоймовірною, що

пояснює відсутність історичних прикладів вдалих еволюційних переходів від тоталітаризму до демократії.

Таким чином питання типологізації авторитарних та тоталітарних режимів має неабияке практичне значення для обрання стратегії демократизації, визначення конкретних її завдань та методів. Демократичний транзит авторитарних суспільств є значно простішим порівняно з транзитом тоталітарних, і здійснюватися ці транзити мають за різними моделями. Так, еволюція авторитарних режимів країн Латинської Америки не є гарантовано успішною схемою для комуністичних посттоталітарних суспільств, адже у різних комуністичних суспільствах процес тоталітаризації зупинився на різних стадіях, тоталітаризм мав неоднакову жорсткість, функціонував неоднаковий час, ускладнює ситуацію паралельна розбудова національної державності [5, 179].

Література:

1. Арендт Х . Джерела тоталітаризму / Перекл. з англ. – К.: Дух і літера, 2001. – 539с.
2. Даймонд Л. Прошла ли третья волна демократизации? // Политические исследования. – 1999. - №1. – С.10-25.
3. Фадеев Д.А. От авторитаризма к демократии: закономерности переходного периода // Политические исследования. – 1991. - №1-2. – С.117-123.
4. Романюк О.І. Проблема типологізації політичних режимів в контексті аналізу демократичних транзитів // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. -2002. - № 555. - 214 с., С.16-26.
5. Кузьо Т. Посткоммунистические транзиты: три измерения или четыре? // Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Выпуск 3. – Харьков: Константа, 2005. – 218 с., С. 169-181.